

ISSN 2591-1201

LETNIK 6 • 2022 • ŠTEVILKA 2

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

dr. Matic Batič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmić (Italija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 11. 2022.

Lektoriranje in prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

150 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 6 • 2022 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Igor Grdina

Bogdan Radica in Slovenci

9

Ivo Jevnikar

*Vloga političnih beguncev iz Slovenije pri oživljanju
slovenstva v zamejstvu v Italiji*

67

Jernej Vidmar Bašin

*Krajši pregled represije jugoslovanskega režima ob
zahodni meji od konca vojne 1945 do srede petdesetih let*

95

Tomaž Simčič

*»V šolah ni mesta za politično propagando« (J. P. Simoni)
Slovensko šolstvo na Tržaškem in Goriškem pred
podpisom Pariške mirovne pogodbe in po njem v luči
zapisnika seje o tekočih vprašanjih šolstva z dne 6.*

avgusta 1946

115

Petar Grubišić

*Agrarian Reform and Colonization as the Foundations
for the Legitimate Rule of the Yugoslav Socialist
Government: The Gateway towards Collectivization in
Slavonia and Vojvodina*

141

Matevž Tomšič
*Odgovornost etabliranih elit za vzpon
populizma v Evropi*
167

Poročila s konferenc

Špela Chomicki, Petra Grabrovec
*Fašizem – Sto let pozneje: Stanje raziskav in nove
raziskovalne perspektive, Pivka, 19. 10. 2022*
193

Recenzije

Tomaž Kladnik
*Serhii Plokhyy, Vrata Evrope:
Zgodovina Ukrajine, Založba UMco, Ljubljana 2022*
201

Tamara Griesser Pečar
*Anton Pelinka, Faschismus?
Zur Beliebtheit eines politischen
Begriffs, Böhlau, Wien–Köln 2022*
207

Renato Podbersič ml.
*Vladimir Geiger, Pero Šola, Marko
Krnzarić, Groblje hrvatskih vojnika
na Mirogoju, Zagreb, 1941.–1945.,
Hrvatski institut za povijest 2022*
213

R a z p r a v e

DOI: 10.55692/D.18564.22.12

Prejeto: 23. 6. 2022
1.02 pregledni znanstveni članek

Matevž Tomšič¹

Odgovornost etabliranih elit za vzpon populizma v Evropi

Izvleček

Članek obravnava vlogo etabliranih elit v procesu širjenja populizma v Evropi. Avtor trdi, da populizem ni toliko vzrok, kot je simptom krize demokracije. K priljubljenosti populističnih sporočil je močno prispevala neučinkovitost in neodgovornost tradicionalnih političnih strank ter šibkost vodenja etabliranih političnih elit. Populistični politični akterji izkoriščajo vse manjše zaupanje v politične institucije, kar je povezano z njihovim podoptimalnim delovanjem, zlasti v kriznih okoliščinah.

KLJUČNE BESEDE: *populizem, elite, demokracija, Evropa*

¹ Matevž Tomšič, dr., redni profesor, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, matevz.tomsic@fuds.si.

Abstract

The article examines the role of the established elites in the process of the spread of populism in Europe. The author argues that populism is not so much a cause as a symptom of a crisis of democracy. The ineffectiveness and irresponsibility of the traditional political parties and the weakness of leadership by the established political elites have contributed significantly to the popularity of the populist messages. Populist political figures are taking advantage of the declining trust in political institutions, which is linked to their sub-optimal performance, especially in crisis situations.

KEYWORDS: *populism, elites, democracy, Europe*

Uvod

Populizem je zagotovo eden najpogostejše obravnavanih političnih pojavov zadnjih let. Znanstveniki, politiki, novinarji in drugi mnenjski voditelji govorijo o njegovih značilnostih, razlogih za razmah in vplivu na delovanje sodobnih političnih sistemov. Pri tem se pogosto predstavlja kot nekaj problematičnega z vidika obstoja Evropske unije in njene demokratične strukture. Politični voditelji, ki so označeni kot »populisti« – naj bo to nekdanji ameriški predsednik Donald Trump ali madžarski premier Victor Orbán – so v osrednjih medijih običajno prikazani negativno. Takšna obravnava populizma je zanimiva glede na to, da je imela v 19. stoletju, ko se je ta oznaka pojavila, pretežno pozitivno konotacijo, v smislu nečesa, kar prihaja od običajnih ljudi in služi interesom množic, predvsem njihovi emancipaciji in povečanju blaginje.

Vendar se pri obravnavi populizma pogosto pojavljajo različne dileme, nejasnosti, protislovja in poenostavitve. Sodi namreč v kategorijo diskutabilnih konceptov, o katerih ni širokega in splošnega soglasja.² Pogosto se uporablja celo kot oznaka, ki jo člani etabliranih političnih elit in njihovi podporniki lepijo svojim kritikom.³ V tem kontekstu lahko včasih celo govorimo o nekakšnem »populističnem pompu« in celo širjenju antipopulizma.⁴ Gre za pojem, ki je zelo raztegljiv in raznolik. Težko je potegniti jasno ločnico med populizmom

2 Cas Mudde in Cristobal Rovira Kaltwasser, *Populism. A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

3 Paul Blokker in Manuel Anselmi, »Introduction: Multiple Populisms. Italy as Democratic Mirror,« v: *Multiple Populisms*, ur. Paul Blokker in Manuel Anselmi (London & New York: Routledge, 2020), 1–13.

4 Benjamin De Cleen, Jason Glynos in Aurelien Mondon, »Critical research on populism: Nine rules of engagement,« *Organization* 25, št. 5 (2018): 649–661.

in nepopulizmom, težko je določiti, ali je neko dejanje populistično ali ne, ali je določen politični voditelj populističen ali zgolj popularen. Zato je treba za detektiranje pojma vzpostaviti karseda jasne in konsistentne kriterije, ob tem pa se izogibati politično ali ideološko motiviranim pristranostim.

Pričujoči članek obravnava vlogo etabliranih političnih in drugih elit v procesu širjenja populizma po Evropi. Pri tem predpostavlja, da populizem ni toliko vzrok, kot je posledica krize demokracije. K priljubljenosti populističnih sporočil je močno prispevala neučinkovitost in neodgovornost tradicionalnih političnih strank ter njihovo šibko in neustrezno vodenje. Podoptimalni rezultati institucij, tako na nacionalni kot na evropski ravni, pri soočanju s krizami, ki so si druga za drugo sledile v tem tisočletju, so dali močan zagon populističnim političnim silam.

Težave z opredelitvijo populizma

Zaradi njegove izmuzljive narave je težko podati neko jedrnato in univerzalno definicijo populizma.⁵ Tematizirati ga je mogoče z različnih vidikov, saj gre za večplasten pojav, ki je povezan z različnimi vidiki političnega življenja. Prvič, definicijo lahko dojemamo kot ideologijo, čeprav je le-ta raznolika, nekoherentna in pogosto »votla«. ⁶ Vseeno sloni na nekaterih idejnih načelih. Mudde⁷ opredeljuje populizem kot ideologijo,

5 Dadiana Chiran in Matevž Tomšič, »Populist ideology and speech patterns in e-communication between 2013 and 2016: discerning populism from political popularity,« *Romanian Journal of Political Science* 20, št. 1 (2020): 30–57.

6 Rafal Riedel, »Populism and Its Democratic, Non-Democratic, and Anti-Democratic Potential,« *Polish Sociological Review* 199, št. 3 (2017): 287–298.

7 Cas Mudde, Cas, »The Populist Zeitgeist,« *Government and Opposition* 39, št. 4 (2004): 543.

ki meni, da je družba ločena na dve homogeni in antagonistični skupini – na »čiste ljudi« na eni strani in »pokvarjeno elito« na drugi – in trdi, da bi morala biti politika izraz splošne volje (*volonté générale*) ljudstva. Drugič, populizem je mogoče razumeti kot posebno vrsto političnega ravnanja. Govorimo o tipu vodenja, pri čemer mislimo predvsem na odnos med vodjo in njegovimi sledilci, kjer je ključna komponenta zaupanje.⁸ To pomeni, da morajo populistični voditelji dokazati – ali se vsaj pretvarjati – da so del običajnih ljudi. Tretjič, populistično ravnanje je povezano s politično strategijo.⁹ Njegov glavni cilj je mobilizacija podpore državljanov za populistično stvar. To se nanaša na izbiro tem, način nagovarjanja državljanov, odnos do političnih tekmecev ter izbiro političnih in družbenih zavezništev. In končno, populizem lahko dojemamo kot politični slog.¹⁰ Gre predvsem za njegov stil komunikacije.¹¹ Populistična sporočila so zelo pomembna za aktiviranje podpore idejam populističnih političnih akterjev.¹² Povečana vloga medijev v političnem procesu oz. t. i. »mediatizacija politike«

- 8 Sorian Soare, »Populism and Leadership: Is There Anything New Under the Sun?« *Studia UBB Europea* LXII, št. 3 (2017): 121–149.
- 9 Kurt Weyland, »Populism a Political-Strategy Approach,« v: *The Oxford Handbook of Populism*, ur. Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo in Pierre Ostiguy (Oxford: Oxford University Press, 2017), 48–72.
- 10 Benjamin Moffit in Simon Torney, »Rethinking Populism. Politics, Mediatization and Political Style,« *Political Studies* 62, št. 2 (2014): 381–397.
- 11 Jan Jagers in Stefan Walgrave, »Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium,« *European Journal of Political Research* 46, št. 3 (2007): 319–345.
- 12 Michael Hameleers, Desirée Schmuck, Anne Schulz, Dominique Stefanie Wirz, Jörg Matthes, Linda Bos, Nicoleta Corbu in Ioannis Andreadis, »The Effects of Populist Identity Framing on Populist Attitudes Across Europe: Evidence From a 15-Country Comparative Experiment,« *International Journal of Public Opinion Research* 33, št. 3 (2021): 491–510.

je pripeljala do tega, da sodobni množični mediji, predvsem elektronski, svoje zgodbe vse bolj gradijo na »spektaklu«, pri čemer ima podoba pomembnejšo vlogo kot ideje in programi.¹³ Ne gre zanemariti vloge novih digitalnih medijev pri vzponu populizma. Uporaba družbenih omrežij omogoča širjenje političnih sporočil izven tradicionalnih medijskih kanalov (kot kaže primer predsedniške kampanje Donalda Trumpa, ki mu je prek Twitterja in drugih novih medijev uspelo »zaobiti« tradicionalne medije – ki smo jim večinoma nenaklonjeni).

Rečemo lahko, da je populizem v različnih pogledih divergenten politični pojav. Lahko govorimo o »različicah populizma« (*vaieties of populisms*).¹⁴ Pester je po ideološki usmeritvi. Tako v akademskih krogih kot širši javnosti se največ govori o desnem populizmu, ko se omenjajo stranke, kot so Nacionalna fronta v Franciji, Liga v Italiji, Svobodnjaška stranka v Avstriji ali Stranka za svobodo na Nizozemskem, saj imajo glede na volilne rezultate največjo politično težo. A ponekod imamo opravka tudi z močnim levičarskim populizmom, kot je primer Sirize v Grčiji, Podemos v Španiji, Levice v Sloveniji. Obstaja tudi tako imenovani sredinski populizem, ki zavrača politično pozicioniranje, kot je bil primer ANO 2011 na Češkem. Nadalje se populist razlikujejo glede na njihov tematski fokus, torej glede tega, kaj je njihova glavna tema, s katero želijo pridobiti podporo volivcev. Nekateri odpirajo vprašanje migracij, drugi

13 Donatella Campus, »Mediatization and Personalization of Politics in Italy and France: The Cases of Berlusconi and Sarkozy,« *International Journal of Press/Politics* 15, št. 2 (2010): 219–235.

14 Noam Gidron in Bart Bonikowski, »Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda,« *Weatherhead Working Paper Series*, št. 13-0004 (2013): 1–38; Grilles Ivaldi, Maria Elisabetta Lanzone in Dwayne Woods, »Varieties of Populism across a Left-Right Spectrum: The Case of the Front National, the Northern League, Podemos, and Five Star Movement,« *Swiss Political Science Review* 34, št. 4 (2017): 354–376.

vprašanje regionalne avtonomije ali nacionalne suverenosti, tretji se osredotočajo na boj proti kapitalizmu. Razlike so tudi v usmeritvah glede mednarodnih povezav. Tako so nekateri evropski populist (večina) prorusko, drugi (manjšina) pa protirusko usmerjeni.

Kljub številnim razlikam obstajajo nekatere skupne značilnosti populizma. Najpomembnejša je antielitizem. Kot rečeno, zanj je značilno izrazito nasprotovanje etabliranim elitam, ki so predstavljene kot sebične, izkoriščevalske in nesposobne. Pri tem ne gre samo za politično elito, temveč se ji pogosto pridružijo tudi druge vplivne skupine, kot je poslovna (korporacijska) ali intelektualna elita. Zato se populist razglašajo za zaščitnike običajnih ljudi, ki jih želijo osvoboditi elitističnih zatiralcev. Paradoksalno je, da nekateri med njimi, kot so Silvio Berlusconi, Donald Trump ali Andrej Babiš, prihajajo iz samega vrha družbene elite. Populistom je skupno tudi pojmovanje politične skupnosti kot homogene entitete. Nagnjeni so k povečevanju »ljudstva« kot nedeljive celote s skupnimi vrednotami, željami in interesi. Zato so nenaklonjeni pluralizmu, saj vodi v spodkopavanje enotnosti ljudi. To je povezano tudi z zavračanjem delitve oblasti, saj naj bi bila populistična politika emanacija ljudske volje, zato bi moral imeti tovrsten voditelj, stranka ali gibanje razmeroma »proste roke« pri odločanju o skupnih zadevah. In končno, v kontekstu Evropske unije je populizem povezan z evroskepticizmom, bodisi v svoji trši bodisi mehkejši različici. Skoraj vse populistične stranke so namreč evroskeptične in obratno.¹⁵ Na globalni ravni populist običajno delijo protiglobalistične usmeritve, zavračajo globalni neoliberalni kapitalizem, kritizirajo transnacionalne korporacije in nasprotujejo avtoriteti transnacionalnih političnih organizacij.

15 Nicolo Conti, »National political elites, the EU, and the populist challenge,« *Politics* 38, št. 3 (2018): 361–377.

Elite, populizem in vloga osebnosti v politiki

Politični prostor v sodobnih demokracijah je v zadnjih desetletjih doživel globoke spremembe. To velja za njegove institucionalne akterje, zlasti politične stranke, in organizacije, usmerjene k političnim ciljem, ki si prizadevajo ohraniti ali spremeniti družbene/ekonomske/politične razmere; imajo torej ključno vlogo v procesih artikulacije in zastopanja interesov, usmerjanja odločanja in politične socializacije. Govorimo o dogajanju na področju organizacijske strukture političnih strank in njihovega načina delovanja. Spreminjajo se načini mobilizacije politične podpore in vzpostavljanja povezave med strankami, vodstvi le-teh in njihovimi volivci.

Vzpon populizma je povezan z globoko spremembo ustroja samega političnega prostora.¹⁶ Govorimo – predvsem – o »personalizaciji politike«. Čeprav nekateri avtorji trdijo, da so empirični dokazi o tem pojavu v najboljšem primeru mešani,¹⁷ je težko zanikati, da imajo osebne lastnosti političnih voditeljev čedalje pomembnejšo vlogo v političnem življenju sodobnih demokracij,¹⁸ kar nekateri imenujejo »presidentializacija politike«.¹⁹ To pomeni vedno bolj dominantno vlogo strankarskih voditeljev v primerjavi z drugimi akterji strankarske politike, kar se nanaša na voditeljev nadzor nad strankarskim

16 Ladislav Cabada in Matevž Tomšič, »The Rise of person-based politics in the new democracies: the Czech Republic and Slovenia,« *Politics in Central Europe* 12, št. 2 (2016): 29–50.

17 Hans-Peter Kriesi, »Personalization of national election campaigns,« *Party Politics* 18, št. 6 (2011): 825–844.

18 Jack Corbett in Wouter Veenendaal, »The Personalisation of Democratic Leadership? Evidence from Small States,« *Social Alternatives* 36, št. 3 (2017): 32–36.

19 Gianluca Passarelli, ur., *The Presidentialization of Political Parties: Organizations, Institutions, and Leaders* (London: Palgrave Macmillan, 2016).

programom in politiko, imenovanjem izvršilnega kadra stranke in izbiri strankarskih kandidatov za volilne položaje ter strateške odločitve stranke (na primer, s kom sestaviti koalicijo, ali naj vstopi v vladno ali ostane v opoziciji itd.).²⁰ Na ta način ima voditelj prevladujoč vpliv na vse ključne elemente delovanja stranke. Poudarek na voditelju pride še posebej do izraza v času volilnih kampanj, ko številne stranke svojo podobo gradijo predvsem, če ne izključno, na osebnosti svojega vodje, njegovih sposobnostih, dosežkih in karizmi (bistveno bolj kot na programu in vrednotah).

Osebnosti različnih političnih voditeljev so v zadnjih nekaj desetletjih odločilno pripomogle k nastanku novih političnih sil.²¹ To se nanaša predvsem na stranke regionalistične ali avtonomistične usmeritve in tudi na tiste na skrajni desnici (politiki, kot so Matteo Salvini, Marine Le Pen, Norbert Hofer, Geert Wilders itd.), pa tudi na nekatere stranke, ki postajajo del političnega mainstreama v svojih državah, kot je primer Silvia Berlusconi in stranke Naprej Italija.

Da bi populistična politika dobila ustrezen zagon, je potrebna močna osebnost kot njen »gonilni motor«. Govorimo o vlogi karizme, ki je lahko po Maxu Weberu²² prisotna tudi v sodobni demokratični obliki političnega življenja. Karizmatično vodenje je močan dejavnik uspeha političnih strank in

20 Jean Blondel in Jean Thiebault, *Political Leadership, Parties, and Citizens. The Personalization of Leadership* (Oxford & New York: Routledge: 2010), 69.

21 Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Person-based Politics in Italy and Slovenia: Comparing Cases of Leadership's Individualisation,« *International Social Science Journal* 64, št. 213/214 (2013): 237–248.

22 Max Weber, *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology* (Berkeley: University of California Press, 1978).

gibanj.²³ Nekateri avtorji, kot je Nadia Urbinati,²⁴ trdijo, da je personalizacija politike usoda populizma. V razmerah, ko politične stranke izgubljajo vlogo organizacijskih nosilcev kolektivnega delovanja in povezovalca med civilno družbo in vladnimi institucijami, lahko samo osebnost političnega voditelja mobilizira politično podporo za svojo stvar, usmerjeno proti etabrirani politični eliti. Populisti praviloma zavračajo tudi samo tradicionalno organiziranost političnih strank.

Za populistično vodstvo, bodisi znotraj uveljavljenih strank (Donald Trump in Republikanska stranka) bodisi prek personalističnih političnih strank ali gibanj (Orbánov Fidesz, Babišev ANO 2011), je treba vzpostaviti »ustrezen« vrednostni in ideološki okvir. Kot že omenjeno, populizem kot strategija politizacije zahteva konstrukcijo ljudstva kot homogene celote, namišljene skupnosti vrhin, ki jo je treba obvarovati pred elitami.²⁵ Ta pojem je lahko ideološka podlaga njenemu stremljenju h koncentraciji moči (v rokah vodje), zavračanju pluralizma in marginalizaciji (če ne eliminaciji) tistih, ki to homogenost domnevno ogrožajo.

Takšne težnje pa običajno vodijo v povečevanje politične in ideološke polarizacije ter s tem v naraščanje napetosti in konfliktov v družbi. Populistični voditelji so običajno osebnosti, ki močno razdvajajo državljanke: po eni strani uživajo neomajno lojalnost svojih privržencev, po drugi pa sprožajo oster odpor svojih nasprotnikov.

23 Takis S. Pappas, »Are Populist Parties 'Charismatic'? The Evidence from Europe,« *Constellation* 23, št. 3 (2016): 386.

24 Nadia Urbinati, *Democracy disfigured. Opinion, truth, and the people* (Cambridge: Harvard University Press, 2014).

25 Lorenzo Viviani, »A Political Sociology of Populism and Leadership,« *Società Mutamento Politica* 8, št. 15 (2017): 299.

Šibkost vodenja in nezaupanje v etabliirano politiko

Vzpon populizma se je zgodil v razmerah, za katere je značilno izrazito podoptimalno delovanje etabliranih političnih strank in njihovih vlad.²⁶ Nizko administrativno učinkovitost teh vlad je spremljalo pomanjkanje njihove odgovornosti.²⁷ Kot takšne so močno prispevale k oslabitvi zaupanja v politiko in politike. Trend zmanjševanja zaupanja v politične institucije je opazen v številnih zahodnih demokracijah. Še bolj pa je viden v novih demokracijah v Srednji in Vzhodni Evropi. Med temi institucijami so politične stranke običajno na dnu, kar zadeva zaupanje vanje.²⁸ Obstaja veliko elementov, povezanih z obnašanjem etabliranih političnih strank, kot so ideologizacija, klientelizem, nepotizem, korupcija in druge disfunkcionalne prakse, ki prispevajo k takšnim negativnim sentimentom.

V številnih demokracijah narašča prepad med strankami in volivci.²⁹ V takšnem ozračju lahko novi akterji (tako imenovani »novi obrazi«) zlahka pridobijo popularnost, zlasti tisti, ki svoje kampanje gradijo na personaliziranih in včasih »nepolitičnih« platformah. Nekateri med njimi poudarjajo t. i. »menedžerski princip«, ki izhaja iz prepričanja, da je treba državo voditi kot podjetje, saj je tisto, kar daleč največ šteje, učinkovitost

26 Frane Adam in Matevž Tomšič, »Roots and manifestations of populism in contemporary democracies,« v: *Technology and social choices in the era of social transformations*, ur. Matej Makarovič and Borut Rončević (Berlin: Peter Lang, 2020), 167–190.

27 Cabada in Tomšič, »The Rise of person-based politics in the new democracies«.

28 Matej Makarovič in Matevž Tomšič, »Democrats, authoritarians, and nostalgics: Slovenian attitudes toward democracy,« *Innovative issues and approaches in social sciences* 8, št. 3 (2015): 8–30.

29 Hans Keman, »Responsible Responsiveness of Parties in and out of Government,« v: *Parties, Governments, and Elite*, ur. Philip Harfst, Ina Kubbe in Thomas Poguntke (Wiesbaden: Springer, 2017), 2–52.

pri sprejemanju in udejanjanju političnih odločitev. Drugi pa stavijo na »moralistični princip«, ki predpostavlja, da je v politiki potrebne več etike in da je treba zvišati raven politične kulture.³⁰

Splošno razširjena je predstava o šibkosti demokratičnih političnih institucij in šibkosti vodenja (*lack of leadership*).³¹ To se je pokazalo zlasti v obdobjih kriz. Najprej smo bili priča neuspešnemu soočanju s finančno krizo, ki je izbruhnila leta 2008, ko se evropske institucije niso mogle pravočasno odzvati na visoko zadolženost in finančno šibkost nekaterih članic (predvsem Grčije). Še slabši je bil odziv na migrantsko krizo leta 2015, ko se je izkazalo, da Evropska unija nima scenarija, kako bi se učinkovito spopadla z množico ljudi iz njene bližnje in daljne okolice, ki se želijo naseliti znotraj njenih meja. Režim upravljanja migracij (če je sploh obstajal) je propadel, zato se je morala vsaka od držav, na mejah katerih so se pojavili migranti, znajti po svoje. To je povzročilo napetosti in frustracije tako na strani migrantov kot na strani lokalnega prebivalstva. K temu lahko dodamo, da je integracija migrantov, predvsem tistih iz muslimanskih držav, večinoma neuspešna, kar se kaže v številnih socialnih problemih, kot sta nizka stopnja izobrazbe in visoka stopnja brezposelnosti, v teh skupnostih.

Vendar pa ni le (ne)delovanje etabliranih elit razlog za vse večje nezadovoljstvo med državljani.³² Tudi njihove (domnevne) vrednostne usmeritve so pogosto tarča kritik in predmet zmeraj večjega zavračanja pomembnega dela volilnega telesa. Govorimo o določenih ideologijah, ki jih zagovarja del elite. To

30 V Sloveniji predstavljata primer menedžerskega principa Zoran Janković in v manjši meri tudi Robert Golob svojima strankama; primer moralističnega principa s svojo stranko je predstavljal Miro Cerar.

31 Adam in Tomšič, »Roots and manifestations of populism in contemporary democracies«.

32 Ibid.

se nanaša predvsem na multikulturalizem. Multikulturalizem kot ideologija temelji na ideji, da je kulturna raznolikost nekaj, kar je tako rekoč samo po sebi pozitivno. Trdi, da morajo imeti posamezne kulturno specifične skupnosti pravico in možnost, da gojijo svoje vrednote, običaje in življenjski slog.³³ Zavzema se za enakost med temi skupnostmi in se osredotoča na zaščito pravic manjšin (na primer priseljenjskih skupnosti v evropskih družbah) nasproti kulturni večini. Multikulturalizem, ki je povezan z vzponom postmaterialističnih vrednot, kot so jih opisali avtorji, na primer Inglehart,³⁴ na splošno podpirajo člani akademske skupnosti in drugi oblikovalci javnega mnenja ter pomemben del politične elite. Vendar je problem te ideologije v zanemarjanju pomena (prevelikih) kulturnih razlik in njihovega potencialno problematičnega vpliva na delovanje družbe.³⁵ Z migrantsko krizo in težavami, ki jih je prinesla (porast kriminala, porast terorizma – zlasti v letih 2015 in 2016), so te ideje po vsej Evropi naletele na širok odpor. Mnogi so za slabo soočanje z migracijami, predvsem tistih iz tretjega sveta, krivili multikulturalistično usmerjenost (dela) elite. In predvsem desničarski populist so bili tisti, ki so ta občutja izkoristili in obtožili etabrirane elite, da so krive za omenjene težave. Trdijo namreč, da so se elite na podlagi multikulturalistične ideologije odtujile od potreb in želja navadnih

33 Andrew Heywood, *Political Ideologies. An Introduction* (New York: Palgrave Macmillan, 2012).

34 Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization* (Princeton: Princeton University Press, 1979); Ronald Inglehart, *Cultural Shift in Advanced Industrial Society* (Princeton: Princeton University Press, 1990).

35 Matevž Tomšič, »Building a common European identity: between unity and diversity,« v: *Unity in adversity: immigration, minorities, and religion in Europe*, ur. Vit Novotny (Brussels: Wilfried Martens Centre for European Studies, 2017), 29–36.

»avtohtonih« ljudi.³⁶ Ob multikulturalizmu je treba omeniti tudi druge elemente ideološkega diskurza sodobne leve, kot so zagovarjanje interesov skupnosti LGBT, nasprotovanje tradicionalnim družinskim vrednotam in spodbujanje ideje spola kot izključno družbenega konstrukta. Zaradi tega so se mnogi med njimi povezali s samodržci, kot je Vladimir Putin, ki velja v njihovih očeh za tradicionalista in tako ostrega borca proti »moralnemu propadu«.

Na ravni Evropske unije nekateri avtorji govorijo o krizi »evropskega elitnega ustroja« kot posledici dolgotrajnih kriznih razmer.³⁷ Nezdostna uspešnost institucij tako na nacionalni ravni kot na ravni EU pri soočanju s kriznimi vprašanji je močno spodbudila populistične politične sile. V predvolilnih kampanjah so se predstavljali kot branilci domačih vrednot pred tujimi »vsiljivci« na eni strani in »izdajalskimi« etabliranimi elitami na drugi.

*Populizem – vzrok ali simptom krize
predstavniške demokracije?*

Kot je navedeno v uvodu, se tako v akademskem kot širšem javnem diskurzu populizem običajno predstavlja kot pojav, ki je problematičen ali celo nevaren za delovanje demokracije. Najpogosteje je izpostavljeno zavračanje pluralizma, omalovaževanje pravne države in negativen odnos do različnih družbenih manjšin.³⁸ To še posebej velja za nove demokracije,

36 Adam in Tomšič, »Roots and manifestations of populism in contemporary democracies«.

37 Maurizio Cotta, »Vulnerability, Resilience, and Responses: The European Elites System under a Prolonged Crisis,« *Historical Social Research* 43, št. 4 (2018): 33–53.

38 Daniele Albertazzi in Duncan McDonnell, »Introduction: The Sceptre

na primer tiste v Vzhodni in Srednji Evropi, saj naj bi bil populizem povezan s tendencami po uvajanju »iliberalne demokracije« ali celo odkritega avtoritarizma.³⁹

Vendar je v resnici situacija bolj dvoumna. Meja med populistično in nepopulistično politiko je precej zabrisana. Politični uspeh v demokraciji zahteva priljubljenost, brez katere ni mogoče doseči dobrih volilnih rezultatov. Zato skoraj vsak politični akter, ne glede na druge značilnosti (ideologijo, politično pozicioniranje, osebni politični slog), od časa do časa prakticira vsaj določene elemente populizma, če že ne po vsebini delovanja, pa vsaj na ravni diskurza.

Glede na to, da populizem ni enoten pojav, obstajajo tudi razlike v njegovih učinkih na demokratično življenje. Intenzivnost populističnega pristopa in obnašanja dosega različne stopnje. Na eni strani imamo tako imenovani »mehki« populizem, ki ob populistični retoriki vendarle spoštuje ustavna načela, kot so delitev oblasti, temeljne pravice in svoboščine, na drugi pa je tako imenovani »trdi« populizem, ki ta ustavna načela zavrača. Medtem ko prvi nima resnih učinkov na demokracijo, je lahko drugi s tega vidika problematičen.

Učinki populizma na delovanje demokratične ureditve so torej različni. Phillippe Schmitter⁴⁰ govori o vrlinah in

and the Spectre,« v: *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*, ur. Daniele Albertazzi in Duncan McDonnell (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 1–15; Jan W. Mueller, *What is Populism?* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016).

39 Bojan Bugarič, »Central Europe's descent into autocracy: A constitutional analysis of authoritarian populism,« *International Journal of Constitutional Law* 17, št. 2 (2019): 597–616; Bojan Bugarič, »A Crisis of Constitutional Democracy in Post-Communist Europe: 'Lands In-between' Democracy and Authoritarianism,« *International Journal of Constitutional Law* 13, št. 1 (2015): 219–245.

40 Phillippe Schmitter, »The Virtues and Vices of Populisms,« *Sociologica* 13, št. 1 (2019): 75–81.

pomanjkljivosti populizma. Pozitivni vidiki populizma so odpiranje političnega prostora in dekonsolidacija sklerotičnih strankarskih sistemov, mobilizacija prej pasivnih posameznikov in skupin, širjenje nabora možnih političnih rešitev; negativni vidiki populizma pa so destabilizacija procesa odločanja, vzbujanje nerealnih pričakovanj med državljani, ustvarjanje nezaupanja v politični sistem, vnašanje ekskluzivizma in nestrpnosti v politično življenje ter profesionalizacija politike. Katere značilnosti bodo prevladale, je odvisno od konkretne politične, gospodarske in družbene situacije v določeni državi.

Rečemo lahko, da je populizem problematičen predvsem v kombinaciji s personificirano politiko, ko se poudarja pomen močnega voditelja, ki naj odloča samostojno in se ne ozira na druge veje oblasti. Koncentracija moči v kombinaciji zavračanja pluralizma je nekaj, kar lahko v končni fazi pripelje do vzpostavitve (pol)avtoritarnih političnih praks (spodkopavanje vladavine prava, kratenje državljanskih svoboščin, nadzor nad mediji in civilno družbo itd.) .

Populistična politika sloni na poenostavljenem dojemanju družbene realnosti. Ponuja preproste in enostavne recepte, kako se spoprijeti s težavami. Poleg tega poudarjanje vloge države in njenega voditelja pogosto krepí etatizem in s tem omejuje individualno iniciativo na različnih področjih. Kot takšna ne zagotavlja produktivnih rešitev za težave, s katerimi se soočajo evropske družbe. Vendar populizma ne moremo razumeti kot vzroka zanje. Je simptom krize etabrirane politike in pomanjkljivosti prevladujočih političnih elit. Populizem lahko dojemamo kot impulz, ki opozarja na pomanjkanje zastopanosti in odzivnosti v demokratičnem sistemu, ali, kot provokativno trdi Cas Mudde (2019), kot »*neliberalni demokratični odgovor na nedemokratični liberalizem*«. ⁴¹ Prevladujoča

41 Cas Mudde, »Populism in Europe: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism,« *Government and Opposition* 56, št. 4 (2021): 1–21. doi:10.1017/gov.2021.15

demokratska paradigma je tako soočena z velikim izzivom, ki pa je v končni instanci posledica njenih lastnih slabosti.

Sklep

Ohranjanje, krepitev in legitimizacija demokracije v Evropi zahteva izboljšanje institucionalne učinkovitosti v smislu zmožnosti reševanja problemov, odzivnost in odgovornost do državljanov ter krepitev evropske identitete, ki temelji na obstoječi evropski kulturni dediščini. Skupna evropska identiteta pa lahko temelji le na spoštovanju nacionalnih posebnosti in tradicij. Ta prizadevanja zahtevajo tesno sodelovanje med političnimi in drugimi akterji na evropski, nacionalni in lokalni ravni, pri čemer se ohranja ravnotežje med različnimi ravni evropskega sistema demokratičnega upravljanja. Proces oblikovanja politik v Evropski uniji temelji na dialogu in prizadevanju za doseganje najširšega možnega soglasja, katerega rezultat so odločitve, sprejete v interesu njenih različnih delov.

Le revitalizacija demokracije v obliki kombinacije participativnih in predstavniških vidikov z aktivno vlogo državljanov in predvsem vlogo EU kot bolj proaktivnega globalnega igralca bi lahko spremenila populistična sporočila v manj privlačna. Etablirane politične in druge elite so tiste, ki imajo pri tem ključno odgovornost.

Viri in literatura

Literatura

Adam, Frane, in Matevž Tomšič. »Roots and manifestations of populism in contemporary democracies,« v: *Technology and social choices in the era of social transformations*, ur. Matej Makarovič in Borut Rončević, 167–190. Berlin: Peter Lang, 2020.

Albertazzi, Daniele, in Duncan McDonnell. »Introduction: The Sceptre and the Spectre,« v: *Twenty-First Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*, ur. Daniele Albertazzi in Duncan McDonnell, 1–15. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

Blokker, Paul, in Manuel Anselmi. »Introduction: Multiple Populisms. Italy as Democratic Mirror,« v: *Multiple Populisms*, ur. Paul Blokker in Manuel Anselmi, 1–13. London & New York: Routledge, 2020.

Blondel, Jean, in Jean Thiebault. *Political Leadership, Parties, and Citizens. The Personalization of Leadership*. Oxford & New York: Routledge, 2010.

Bugarič, Bojan. »Central Europe's descent into autocracy: A constitutional analysis of authoritarian populism«, *International Journal of Constitutional Law* 17, št. 2 (2019): 597–616.

Bugarič, Bojan. »A Crisis of Constitutional Democracy in Post-Communist Europe: 'Lands In-between' Democracy and Authoritarianism«, *International Journal of Constitutional Law* 13, št. 1 (2015): 219–245.

Cabada, Ladislav, in Matevž Tomšič. »The Rise of person-based politics in the new democracies: the Czech Republic and Slovenia«, *Politics in Central Europe* 12, št. 2 (2016): 29–50.

Campus, Donatella. »Mediatization and Personalization of Politics in Italy and France: The Cases of Berlusconi and Sarkozy«. *International Journal of Press/Politics* 15, št. 2 (2010): 219–235.

Chiran, Dadiana, in Matevž Tomšič. »Populist ideology and speech patterns in e-communication between 2013 and 2016: discerning populism from political popularity«. *Romanian Journal of Political Science* 20, št. 1 (2020): 30–57.

Conti, Nicolo. »National political elites, the EU, and the populist challenge«. *Politics* 38, št. 3 (2018): 361–377.

Corbett, Jack, in Wouter Veenendaal. »The Personalisation of Democratic Leadership? Evidence from Small States«. *Social Alternatives* 36, št. 3 (2017): 32–36.

Cotta, Maurizio. »Vulnerability, Resilience, and Responses: The European Elites System under a Prolonged Crisis«. *Historical Social Research* 43, št. 4 (2018): 33–53.

De Cleen, Benjamin, Jason Glynos, in Aurelien Mondon. »Critical research on populism: Nine rules of engagement«. *Organization* 25, št. 5 (2018): 649–661.

Jagers, Jan, in Stefan Walgrave. »Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium«. *European Journal of Political Research* 46, št. 3 (2007): 319–345.

Gidron, Noam, in Bart Bonikowski. »Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda«. *Weatherhead Working Paper Series*, št. 13-0004 (2013): 1–38.

Hameleers, Michael, Desirée Schmuck, Anne Schulz, Dominique Stefanie Wirz, Jörg Matthes, Linda Bos, Nicoleta Corbu, in Ioannis Andreadis. »The Effects of Populist Identity

Framing on Populist Attitudes Across Europe: Evidence From a 15-Country Comparative Experiment«. *International Journal of Public Opinion Research* 33, št. 3 (2021): 491–510.

Heywood, Andrew. *Political Ideologies. An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.

Inglehart, Ronald. *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press, 1979.

Inglehart, Ronald. *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press, 1990.

Ivaldi, Grilles, Maria Elisabetta Lanzone, in Dwayne Woods. »Varieties of Populism across a Left-Right Spectrum: The Case of the Front National, the Northern League, Podemos, and Five Star Movement«. *Swiss Political Science Review* 34, št. 4 (2017): 354–376.

Keman, Hans. »Responsible Responsiveness of Parties in and out of Government,« v: *Parties, Governments, and Elite*, ur. Philip Harfst, Ina Kubbe in Thomas Poguntke, 2–52. Wiesbaden: Springer, 2017.

Kriesi, Hans-Peter. »Personalization of national election campaigns«. *Party Politics* 18, št. 6 (2011): 825–844.

Makarovič, Matej, in Matevž Tomšič. »Democrats, authoritarians, and nostalgics: Slovenian attitudes toward democracy«. *Innovative issues and approaches in social sciences* 8, št. 3 (2015): 8–30.

Moffit, Benjamin, in Simon Torney. »Rethinking Populism. Politics, Mediatisation and Political Style«. *Political Studies* 62, št. 2 (2014): 381–397.

Mudde, Cas, in Cristobal Rovira Kaltwasser. *Populism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Mudde, Cas. »The Populist Zeitgeist«. *Government and Opposition* 39, št. 4 (2004): 541–563.

Mudde, Cas. »Populism in Europe: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism«. *Government and Opposition* 56, št. 4 (2021): 1–21. doi:10.1017/gov.2021.15.

Mueller, Jan W. *What is Populism?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.

Pappas, Takis S. »Are Populist Parties ‘Charismatic’? The Evidence from Europe«. *Constellation* 23, št. 3 (2016): 378–390.

Passarelli, Gianluca, ur. *The Presidentialization of Political Parties: Organizations, Institutions, and Leaders*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Riedel, Rafal. »Populism and its Democratic, Non-Democratic, and Anti-Democratic Potential«. *Polish Sociological Review* 199, št. 3 (2017): 287–298.

Schmitter, Phillipe. »The Virtues and Vices of Populisms«. *Sociologica* 13, št. 1 (2019): 75–81.

Soare, Sorian. »Populism and Leadership: Is There Anything New Under the Sun?«. *Studia UBB Europea* LXII, št. 3 (2017): 121–149.

Tomšič, Matevž, in Lea Prijon. »Person-based Politics in Italy and Slovenia: Comparing Cases of Leadership’s Individualisation«. *International Social Science Journal* 64, št. 213/214 (2013): 237–248.

Tomšič, Matevž. »Building a common European identity: between unity and diversity,« v: *Unity in adversity: immigration, minorities, and religion in Europe*, ur. Vit Novotny, 29–36. Brussels: Wilfried Martens Centre for European Studies, 2017.

Urbinati, Nadia. *Democracy disfigured. Opinion, truth, and the people*. Cambridge: Harvard University Press, 2014.

Viviani, Lorenzo. »A Political Sociology of Populism and Leadership«. *Società Mutamento Politica* 8, št. 15 (2017): 279–304.

Weber, Max. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press, 1978.

Weyland, Kurt. »Populism a Political-Strategy Approach,« v: *The Oxford Handbook of Populism*, ur. Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo in Pierre Ostiguy, 48–72. Oxford: Oxford University Press, 2017.

The Responsibility of Established Elites for the Rise of Populism in Europe

Summary

Populism is certainly one of the most frequently discussed political phenomena of recent years. Scientists, politicians, journalists and other opinion leaders talk about its characteristics, reasons for its expansion, and its impact on the operation of the modern political systems. However, its discussion is often accompanied by arising dilemmas, ambiguities, contradictions and simplifications. It belongs to the category of debatable concepts on which there is no broad and general consensus. It is frequently even used as a label that members of established political elites and their supporters put on their critics. As it is a very stretchable and diverse concept, it is difficult to draw a clear distinction between populism and non-populism. To detect populism, it is therefore necessary to establish as clear and consistent criteria as possible, while avoiding politically or ideologically motivated biases.

Populist politics is grounded in a simplified perception of social reality. It offers simple and easy recipes to deal with problems. Further, emphasising the role of the state and its leader often reinforces statism, thereby limiting individual initiative in various areas. As such, it does not provide productive solutions to the problems faced by European societies. However, populism cannot be understood as the cause of these problems. It is a symptom of a crisis of the established politics and the

shortcomings of the dominant political elites. Populism can be seen as an impulse that points to a lack of representation and responsiveness in a democratic system. The prevailing democratic paradigm is thus faced with a major challenge, which is ultimately the result of its own weaknesses.

The preservation, strengthening and legitimisation of democracy in Europe requires improving institutional effectiveness in terms of problem-solving capacity, responsiveness and accountability to citizens, and strengthening of a European identity based on the existing European cultural heritage. Only a revitalisation of democracy by means of a combination of participatory and representative aspects, with citizens' active participation and, above all, the EU as a more proactive global actor, could make the populist messages less attractive.